

Landsmåls- och Folkminnesarkivet
Uppsala

M 45

LIV OCH DÖD.

I. Liv.

1. Leva (böjning)? Levande, levandes, levandest? Kan ordet böjas, så att t.ex. former som livändäsan uppstå?

Andra beteckningar för 'leva': vara i välmakten, stå i skorna?

Finns ordet olevat, t.ex. det en har olevat, det har en ofaret? Finnas uttrycken leva livet i ände, leva bakom (eller över) sin tid 'leva längre än den tillmätta livstiden'? det är olevandes 'det är omöjligt att leva'.

2. Liv? Finns uttrycket i live 'i livet'? Giv exempel på ordets användning: med litet liv 'halvdöd', njuta liv 'uppehålla livet', till livs 'med livet i behåll', det var bara livet till låns 'det var livsfara' (även i betydelsen 'det hängde på ett hår')! Finns liv i annan betydelse än 'liv' ('levande varelse', 'kropp', 'sinne', 'grand', 'smula', 'livstycke')? Finns det andra livet i betydelsen 'evigheten'? Livhanken (livhankan)? Giv ex. på sammansättningar med liv i betydelsen 'liv': livlös, livrädd, livsföda 'mat', livstark (förra året var livstarkt 'under förra året dogo få människor')! Finns något dylikt ord, som betyder 'hopp om livet': livsspjärning, livsvån, livsvänt?

Levnad: finns ordet i målet, och vad betyder det ('livstid', 'livsmedel')? Andra uttryck för 'levnad' (i min leve-tid 'i min levnad')?

Finnas sammansättningar med ett till liv nära hörande -livad, t.ex. braklivad 'kortlivad', frönlivad 'ömtalig om livet', seglivad?

3. Levna: finns ett dylikt ord (lemnä, limna vid) i betydelsen 'få liv igen'? Levnas till 'få liv igen'?

II. Död.

Anm. Begravning behandlas i annan frågelista.

4. Dö (böjning)? Är detta ord fullt levande i målet, eller ersättes det vanligen av andra uttryck, t.ex. blev död, vart död, vur tit död? Finns ordet i överförd bemärkelse, t.ex. dö återur 'dö bort', dö av 'bli medvetslös'? Finns dö ur 'tappa andan och bli alldeles blå', 'bli medvetslös'?

Andra ord för 'dö': allna, arätta, blunda, dorma, klippetera, knåpa, kolna, käka, käkna, lyktas, själas, sälñas, slippa (han slapp så hastigt), starva, stimma, tasna? Av två eller flera ord bestående beteckningar för 'dö': då vi skola hädan utav världen, vila sig, dorma av, stärva av, dura av, kora av, gå vid, kana av, knåpa av, såla med, komma östom, komma av dagarna, skepa kank, tröttna bortur, lägga ihop ögonen, hästen blev om änden 'hästen dog', det var nu väl, att Gud korbade bort den gamle gubben, slippa från det, göra ifrån sig, kasta upp sin grav, slippa bortur, skita dödskiten? Ord med betydelsen 'dö', som användas endast om djur: stelna, sterba, storkna?

Själv dö?

5. Feg: har detta ord annan betydelse än i riksspråket? Giv exempel på ordets användning! Nog tör han vara feg säges om den, som man tror snart skall dö. Antingen ä la du elle ja feger säges när

två bekanta ej genast känna igen varandra. Det är fegt i huset säges, när degen ej vill jäsa, Du är inte feg, jag stod och tänkte på dig kan yttras, när någon kommer in, som man just då haft i tankarna.

Vilka sammansättningar med feg finnas: brådfeg 'som snart skall dö', fegmärke 'tecken till snar död', fegljus 'ljus, som bådardödsfall', fegbarn 'barn, som äro särskilt snälla och därför tänkas ej kunna leva längre', feglöss 'löss, som uppenbara sig i stora massor på en orkeslös, dödssjuk person'?

Förekommer ordet fegd 'instundande död' och sammansättningar härmed? Han arbetar i fegda kan sägas om den, som skyndar på i arbetet som om han ville hinna fullborda det före sin snart förestående död; han fiskar i fejden säges då någon får ovanligt många fiskar, vilket bådardödsfall; fälas i fejda, han far i fejden; han ser friskare ut, men det är väl mot fegden.

Finns andra hithörande uttryck, t.ex. skryper, slummer 'nära döden', han har inte många byar ogådda, han har gjort ifrån sig snart, klar och farande gälis, han har två gånger försökt dö 'han har två gånger varit nära att dö', inte blir det något livskräk av honom mera?

6. Tyna av (tynas av): finns ordet i målet? Andra beteckningar för 'tyna av': smockna, kola av, mås, tynga av, fara bort?

Beteckning för 'tid kort före döden, då den sjuke synes bli bättre': hel-ro? för 'stå emot döden': sträva (gossen är så sjuk, så jag tror aldrig, att han strävar längre), det blir mindre och mindre om honom? för 'dödsorsak': dödsknäck (det gav honom dödsknäcken), döden (det blev döden för honom, det)?

7. Beteckningar för 'dödskamp, själatåg': andfåa, andlåt, dödsfakter, dödslor, helbråte, livsspänn? för 'ligga i själatåget': själas, själnas, kampas med döden, ligga på ådrag, dragas med döden, tagas med döden? för 'människa, som ligger i själatåget': dödare, döding? för 'dödsögonblick': livlåtet?

Beteckning för 'sotsäng': dödställ, plågsäng? för 'ligga på sotsängen': ligga på stocken? för 'den sista måltiden i livet': färdmål? för 'dryck åt den döende': död-drick? Finns uttrycket ligga på dövsstrå 'vara så sjukt (om djur), att man måste tänka på slakt'?

Beteckning för 'rossla' (om en döende): fråsa, harg, harka, håsa, kråsa? för 'dödsrosslingar': racklor? för 'löss, som infinna sig hos den döende': feglöss, helmyr? för 'darra' (om döende människa l. djur): sprassla, stimma? för 'fradga omkring munnen på en döende': frahattar, froghatt, varkula (han skjuter varkula, han har frödtappen på munnen)? för 'svett, som frampressas av dödsarbetet': heldugg, dödssvett? för 'dödlik dvala': dödsლა? för 'att blicken brister': det går hinna över ögonen?

Beteckning för 'åkomma, sår, skada el. dylikt, som medför döden': helbräck?

8. Beteckningar för dödstecken och dödsförebud t.ex. dödsfåra 'osådd fåra, som bådardödsfall', dödsmansmod 'plötsligt påkommen dåsiget, bådande död', fegeld, fegljus 'lyktgubbe, som tros förebåda någons död', likkista 'blå rand över näsan, angivande, att man är feg'?

9. Beteckningar för 'kvävas': dämpa sig, kvamna, kvåvna, kvava, bli kyvd, stärka sig? för 'frysa ihjäl': frösas, valna ihjäl? för 'drunkna': dränka sig, sänka sig, för 'slå ihjäl sig genom att falla': falla ihjäl sig, ramla ihjäl sig, för 'avrättas' gå till?

10. Död (substantiv) i uttryck som det där kan bli din död, dömda till döden, det gick honom till döds, det tör vara mig till döden lagt, han tog död på den där björnen ända, han tog döden på sig, det tör nog draga honom till döden? Finnas sammansättningar med död i denna användning: det vart stendöden 'det blev döden', tarvdöd 'önskvärt dödsfall', strådöd 'sotdöd', blåddöden, bråddöden 'digerdöden', pesten?

Andra benämningar för 'döden': åfärd, brådbane 'hastig död', livspilla 'förlust av kreatur, som måst slaktas utan att kunna användas', skacklafall 'dödsfall av dragkreatur'? Finnas skämtsamma benämningar på döden: Bår-Olle, Vapenhus-Olle?

Beteckningar för 'dödsdag': döderdag, döadag (ha bröd till döadag)? Till döddagar?

11. Död (adjektiv) i uttryck som han vart död i fjol, en död en? Giv exempel på mera ovanliga sammansättningar med adjektivet död: dödblöd 'levrat blod', dödkött, dödbrev 'brev med underrättelse att någon är död', död-doss 'fjölårsgräs', dödelä 'eld på smideshärden utan bälg'!

Skendöd?

Andra beteckningar för 'död': all, avdaga, doen, bortdoen, frånfallen, i seg, avkolad, avkålnad, starbad? Finnas beteckningar för 'död', som användas endast om djur: stel, avstelnad, storken?

Användes ordet salig i dialekten i betydelsen 'död, saligen av-somnad'? Finns annat ord med samma användning: heten, lycklig?

Finnas omskrivande uttryck för att 'vara död': ligga med bäcklarna i vädret, vara mör i ändan, honom värker det inte i fingrarna nu?

Beteckningar för 'halvdöd': halvstel? för 'självdöd': självdoen?

Finnas ord med samma betydelse som osörjlig 'över vars död ingen behöver sörja' (t.ex. om mångårig sjukling eller om gammal, utlevad person)? Finnas uttryck som det är en glädjesorg 'man måste vara glad över, att han fått sluta'?

12. Beteckningar för 'död människa (gengångare)': döde, döda, dödare, döding, dödgubbe, dödkarl, dödmänniska? Finns något ord eller uttryck med betydelsen 'den döde': hin vale? med betydelsen 'de döda': dödfolket, huvudlösfolket?

Beteckningar för 'hus, där någon nyss har dött': dödhus, död-gårdshus? för 'plats, där någon dött': döatuva (han fick sin döatuva där)?

13. Döda (böjning)? Är detta ord levande i målet? Användes det endast i bildlig bemärkelse: jag blev alldeles dödad 'jag blev alldeles domnad (duven)'?

Finnas uttryck som döda lössen 1. döda kläderna 'hetta upp kläderna i torkstugan för att avliva lössen'?

Dräpa (böjning)? Har detta ord betydelsen 'döda' i allmänhet, eller är betydelsen inskränkt till 'med tumnageln döda ohyra'? Annan beteckning för att 'dräpa (ohyra)': knäcka?

Andra beteckningar för 'döda': avdaga, daga av, håla, knåpa livet ur, liva, livtaga, lägga, myra, slå ihjäl (ihjälslagen), torga, tyna, ytra, öda, ödelägga, örja?

Andra beteckningar för olika sätt att 'döda (människor eller djur)', t.ex. dränka, gorrlöpa ('döda genom att) såra i buken, så att inälvsinnehåll rinner ut', halshugga, hänga upp 'hänga', krydda i-hjäl eller ge ihjäl eller ludra ihjäl 'förgifta', myra 'kväva', stry-na 'strypa', stärka?

Anm. Allt, som tillhör slakten, kommer att behandlas i särskild frågelista.

Beteckning för 'mördare (dråpare)': hjälsläare? för 'dråpslag': dråphugg, dråmhugg, strok?

14. Beteckning för att 'begå självmord': göra av med sig, taga livet av sig, stryna sig, öda sig? för 'självmördare': illdöding, själv-döding, självspillning?

15. Lik? Giv exempel på från riksspråket avvikande sammansättningar med lik-: likfastna 'sjukdom, förorsakad genom beröring med lik', likhandskar 'ovanligt vita händer på ett nyfött barn', likspån 'talg, som flyter ut från ljuset och kröker sig som hyvelspån! Anför andra ord, som avse den dödes utseende, t.ex. likshinna 'hinna över ett liks ögon', han har tennögon (sagt om en död mans ögon)!

Giv exempel på beteckningar för lik, hänvisande till särskilda omständigheter: glädjelig, sorglik, fattiglik 'lik efter en fattig människa', myring, bannbyrding 'foster, som mördats', strandväling 'lik, som flutit upp vid havsstranden'!

Anför i målet förekommande beteckningar för 'djurlik': as, rat, (kattrat)? för 'självdött djur': dödsel, självdöing? för 'självdöd fisk': kvavfisk?

16. Multna (om lik): morra? Beteckningar för 'lukta illa' (om lik): stäka, stanka? för 'liklukta'?